

Kön/genus och sociologi i ett historiskt perspektiv

av Johanna Esseveld

FORSKNING OM KÖN har funnits sedan sociologi skapades som en egen disciplin och frågor om kön, och senare genus, har kontinuerligt funnits på sociologins dagordning. Fokus och tema som berörts inom denna forskning har varierat, ibland har familjen satts i centrum, ibland arbetsmarknaden och ibland samhället i sin helhet. Även andra teman såsom sexualitet, moral och våld har studerats.

I början av 1900-talet fokuserade Marianne Weber på familjen, Jane Addams studerade frågor om demokrati, social exkludering och kvinnors organisering medan e.g. Charlotte Perkins Gilmore utvecklade en teori om samhällets könsarbetsdelning. Några decennier senare tog Alva Myrdal upp betydelsen av könsarbetsdelningen i familj, industrisamhället och på arbetsmarknaden i den svenska kontexten. På 1950-talet skrev Talcott Parsons om könsarbetsdelningen i familjen som socialt system. Frågor om könets betydelse lämnades Parsons åt sidan i sitt teoretiserande kring de sociala systemen politik och ekonomi. Även om Mirra Komarovsky, som var verksam vid ungefär samma tidpunkt tolkade kön i relation till frågor om offentlig/privat, social hierarki och

Johanna Esseveld är professor i sociologi vid Lunds universitet. Hon leder för närvarande ett forskningsprojekt om kön/genus och ras/etnicitet i högre utbildning.

kvinnornas begränsade möjligheter, lämnades frågan om samhällets sociala organisering efter kön — och även frågor om strukturellt ojämlikhet — fram till 1960-talet oftast åt sidan av de sociologer som berörde könsfrågor i sin forskning.

Från 1960-talet och framåt, blev strukturella ojämlikheter en väsentlig fråga för sociologer i de nordiska länderna (se t.ex. Harriets Holters arbeten om könsroller och samhällsstrukturer och Rita Liljeström & Edmund Dahlströms skrifter om medborgarskap, familj och arbetsmarknad). Alla använde sig av kön som fasta dikotoma kategorier och därmed något oproblematiskt. Det var först senare som kön började ses som ett problematiskt begrepp. För att tydliggöra att det handlade om sociala — och ej fysiologiska processer — kom kön att ersättas med genusbegreppet (åtminstone i Sverige och i Anglosaxiska länder).

På 1960-talet introducerade socialpsykologen Robert Stoller genusbegreppet för att förklara olika beteendemönster mellan kvinnor och män, men det blev sociologen Nancy Chodorow (1974) som lanserade begreppet för en större publik. Det var också hon som utvidgade begreppet till att även innefatta företeelser på systemnivå. Med hjälp av begreppet genus ville hon visa att arbetsdelningen var socialt konstruerad och därmed möjlig att förändra. Men även om Chodorow använde genus för att komma bort från biologiska antaganden så är genus hos henne fortfarande baserad i könet på så sätt att kvinnlighet är bunden till den biologiska kvinnan och manlighet till den biologiska mannen. Flera försök har gjorts att teoretiskt lösa upp relationen

mellan biologiskt och socialt kön, bl a genom att skapa flera genus och att se kön som socialt konstruerat, men det har visat sig vara svårt att bryta mot tidigare sätt att tänka.

Som jag påpekar i avslutningen anser jag att denna fråga är en utmaning för genusforskare även idag. Närmast fokuserar jag på analyser av kön/genus inom svensk sociologi.

Genus/kön i svensk sociologi idag

För att se närmare på hur sociologer i Sverige berör kön/genusfrågor bestämde jag mig för att analysera de avhandlingar som lagts fram vid fem sociologiska institutionerna: Göteborg, Lund, Stockholm, Umeå och Uppsala sedan 2000. Alla handlar om kön på något sätt. Det blev knappt 35 verk, de flesta författade av kvinnor.

Det första som slog mig vid läsningen av rubrikerna var den stora tematiska bredd som visades upp. Här finns forskning som berör mer traditionella sociologiska områden såsom utbildning, arbetsmarknad, familj, social politik och medborgarskap och teman såsom sexuella övergrepp, incest, våld men också hemlöshet och privat servicearbete. Dessutom fokuseras klassresor, moral och kropp.

En närmare analys av innehållet visar att olika tema har studerats med hjälp av olika metoder. Även här finns en viss bredd. Vissa av avhandlingsförfattarna har använt sig av kvantitativa metoder och andra av text/diskursanalys. Många har också använt sig av kvalitativa metoder, oftast med utgångspunkt i samtalsintervjuer.

I dessa avhandlingar presenteras dessutom

olika användningar av och operationaliseringar av kön/genus. Ett antal författare använder sig av ett teoretiskt perspektiv där kön ses som variabel och där kvinnor och män jämförs. I ett flertal av dessa avhandlingar har författaren inspirerats av jämställdhetstänkande och har som syfte att bidra till större jämställdhet (och jämlikhet). Kvinnor — som t.ex. yrkesarbetande, mödrar eller tillhörande en viss generation ”yngre” — sätts i centrum i de flesta avhandlingar som därmed anknyter till den tradition som fick sitt genombrott i början på 1970-talet och som benämndes kvinno- och/ eller feministisk forskning. Analyserna skiljer sig åt. Vissa författare knyter kön till individuella beteendemönster, andra teoretiserar könsrelationer på ett strukturellt plan. Kön används här som en grundläggande organisationsprincip. Begrepp som t.ex. genusregim vittnar om en sådan analys.

I ett fåtal nyare avhandlingar ses kön som en social praktik, som något som görs. Kön antas här (åter)skapas av individuella och kollektiva aktörer i specifika situationer och inom sociala och historiska kontexter. De processer, genom vilka könsrelationer återskapas, analyseras ibland även i nära interaktion med återskapandet av andra relationer såsom klass, sexualitet och etnicitet. Ett fåtal avhandlingar — även dessa av mer recent datum — använder sig av ett dekonstruktivistiskt förhållningssätt där könskategorierna ifrågasätts.

Sammantaget visar dessa avhandlingar stor bredd med olika metoder, teorier och där även synen på kön/genus skiljer sig åt. Det är denna bredd och mångfald som kännetecknar sociologisk genusforskning i Sverige och i andra

länder. Forskningen skiljer sig därmed från den genusteoretiska forskningen vid 1980-talet och början på 1990-talet där ett fåtal perspektiv dominerade och sambandet mellan vetenskap och politik var tydligare. Den fråga som kan ställas är hur jag tolkar denna mångfald? En vidare fråga — och det är den jag i det följande kommer att ringa in — finns det analyser som jag anser är mer intressanta än andra? Vilka analyser för, enligt mig, genusforskningen i sociologi vidare?

I mitt svar till dessa frågor har jag fastnat för två infallsvinklar som jag anser för teoretiserandet kring kön/genus vidare. De anknyter båda till sociologiska frågeställningar om social förändring och former av social differentiering och tar även upp (inter)relationer mellan aktör och struktur.

Det första försöket, det vi kan kalla för ”att göra kön”-perspektivet, är inspirerat av social konstruktivism och har sina rötter i hermeneutiska och fenomenologiska traditioner, men även i feministiska antaganden om ojämlika könsrelationer. Detta perspektiv kan sägas ha uppstått i en inomvetenskaplig sociologisk kontext med större utrymme för kulturella tolkningar. Det andra försöket, *intersektionalitetsperspektivet*, har uppstått i en annan kontext och har delvis sin grund i den kritik som feminister från tredje världen, svarta feminister, representanter från etniska minoriteter, postkoloniala teoretiker m.fl. riktade mot tidigare feministiska tolkningar. Det tar utgångspunkt i aktörerna och inte i första hand strukturerna. I och med att dessa aktörer befinner sig i olika sociala, kulturella kontexter har intersektionalitetsperspektivet fått olikartade

innehåll i länder som t.ex. Sverige, England, och USA.

I följande text kommer jag att ge en kort introduktion till båda perspektiven för att sedan fortsätta med en kort tillbakablick och jämförelse med 70-talets teorier och begrepp.

Kön som social praktik som görs av aktörer i en social, historisk kontext

I ett "att göra kön"-perspektiv (som finns hos t.ex. Candace West/Don Zimmerman (1987) Robert W Connell (1999) och Maria Eriksson (2004)) ses kön som socialt konstruerat och som något sociala agenter gör i social interaktion (med andra agenter). Görandet sker alltid någonstans. Kön konstitueras genom individuella — och kollektiva — sociala praktiker i sociala rum. Med dessa sociala rum menas institutionella miljöer och sociala fält med olika ojämlika maktrelationer, olika diskurser och sociala praktiker. Institutionella miljöer är *alla könade* på något sätt — men hur de är könade skiljer sig åt. Vissa fält såsom det politiska fältet eller företag har dominerats av män och har traditionellt sett en maskulint prägel. Andra fält som t.ex. barn- och äldreomsorg är konstruerade som feminina och har dominerats av kvinnor. Dessa fält ingår i ett större fält som utgörs av t.ex. det svenska samhället och som är mansdominerat.

I konstruktionsprocessen ingår tre aspekter. Två av dessa nämndes tidigare: diskurser och sociala praktiker men en tredje aspekt är narrationer (det är genom dessa narrativ som individer och/eller kollektiv försöker förstå sociala prak-

tiker). Även om det finns olika maskulina och feminina diskurser, narrativ och sociala praktiker så konstrueras kön i alla miljöer diskursivt som binärt — kvinnor ställs mot män, det manliga mot det kvinnliga och dessa könskonstruktioner är relaterade till hierarkiska maktrelationer.

Kategoriseringen av kön (som kvinnor och män) strukturerar våra praktiker. För att begreppsliggöra sådana könskapande praktiker myntade West och Zimmerman begreppet "doing gender" 1987. I och med att kön görs, ska det begreppsliggöras som något dynamiskt — något som konstrueras, reproduceras och förändras i interaktiva processer. Det som betecknas som t.ex. maskulint eller feminint är inte fast men öppet för gränsöverskridande praktiker och förhandlingar. Där West & Zimmerman lägger tonvikten på det lokala och specifika, ser Connell kön som något som institutionaliserats i sociala fält som t.ex. strukturer och diskurser.

I *Maskuliniteter* (1999) återger Connell erfarenheter och strategier av olika grupper av män inom ramen för en genusstruktur med ojämlik könsakt, könsarbetsdelning, sexuellt begär och en hegemonisk och överordnat maskulinitet. Han visar hur männens strategier av underordning, deltagande och marginalisering sker inom ramen för den existerande genusordningen och att denna inte förändras så länge inte kulturella ideal och institutionell makt påverkas.

Det komplexa förhållandet mellan aktör och struktur står i centrum för Connells analys. Kön ses som primärt även om utrymme ges till andra faktorer såsom sexualitet och klass. Även i intersektionalitetsperspektivet sätts det komplexa i centrum — men här sättssamverkan mellan kön/

genus och andra sociala relationer såsom klass, etnicitet, sexualitet, ålder mm i centrum.

Kön i samverkan med andra kategorier/sociala processer som klass, "ras"/eticitet mm

Today many (feminist) scholars share the point of view that race, gender and class are interlocking systems the joint workings of which structure the experience of men and women of all racial-ethnic backgrounds... The significance of seeing race, class and gender as interlocking systems of oppression is not so much to claim that this matrix of domination is the *most* fundamental one but to foster a paradigmatic shift of thinking inclusively about different relationships of dominance. (Philomena Essed, 1994: 99)

Intersektionalitetsperspektivet som här introducerats med ett citat från Philomena Essed tar sin utgångspunkt i idéer om mångfald där maktojämlikheter och olika former av diskriminering relaterat till såväl kön som etnicitet, klass, sexuell preferens och även ålder mm.

Det finns olika tolkningar av vad ett intersektionalitetsperspektiv egentligen innebär (se t.ex. debatten mellan Paulina de los Reyes m.fl. och Nina Lykke i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* under 2003). Som jag skrev tidigare har perspektivet fått olika innehåll i olika sociala, kulturella kontexter. Där vissa fullföljer de projekt som påbörjades av systemteoretiker på 1960- och 1970-talen men nu med fokus på fler kategorier, försöker andra bryta mot systemtänkandet. Systemtänkandet blir hos sistnämnda en ram för analysen. Försök att nå förståelser och tolkningar börjar i individuella

och kollektiva praktiker, sociala erfarenheter och social interaktion. (Liknande antagande fanns hos Dorothy Smith, 1987.) Den sistnämnda utgångspunkten i å ena sidan ett antagande om interagerande system som även är förtryckande och å andra sidan antaganden om att begrepp och teorier ska grundas i aktörernas egna tolkningar får vissa följder för de analyser som utvecklas.

Innehållet i abstrakta system är bestämda på förhand (och används delvis för att kritiskt skärskåda tidigare teorier och begrepp), men de begrepp som används i analysen utvecklas ofta ur empiriskt material. I två av de avhandlingar som lades fram i början av året — en i Lund och en i Uppsala — använder författarna sig av ett sådant intersektionalitetsperspektiv. I sin avhandling om kön/eticitet/klass inom utbildningen ser Jeanette Hägerström (2004) på växelverkan mellan "ras"/eticitet, klass och kön medan Maria Eriksson (2004) upptäcker att interagerandet av kön, ålder och släktskap bäst kan hjälpa förståelser av familjerättens hantering av faders våld.

Innehållet i de olika begreppen är inte fasta och förutbestämda, men skapas med utgångspunkt i aktörernas erfarenheter och genom förhandlingar. I Esseds artikel som fokuserar på entreprenören Carol, ges ras olika innebörder mot bakgrund av olika situationer och kontexter. Carol invandrade tillsammans med sina föräldrar och syskon till USA från Granada och utbildade sig vid två av de bästa universiteten i USA. Ras är centralt i hennes berättelse och handlar om relationen mellan svart-vit, över- och underordning, rasism och diskriminering på ett mer distanserat sätt men egna erfarenheter är

också en viktig del i hennes berättelse. Hon har mörk hud och delar vissa erfarenheter med andra svarta. Samtidigt skiljer hennes erfarenheter sig från afroamerikaners erfarenheter. Hon anser att det finns kulturella skillnader och olika etniska erfarenheter bland de svarta i USA och talar fördomsfullt om Afroamerikaner.

Carol tillhör medelklassen och uppvisar det individualistiska förhållningssätt som tillskrivs medelklasspositionen. Men hennes klasserfarenheter är även rasifierade. Något som för hennes del betyder ett antagande om att hennes framgång ska komma den svarta gemenskapen tillgodo. Klass och ras är dessutom könade. Något som leder till motsägelsefulla erfarenheter eller som Essed skriver:

As a *black* woman she strongly supports the traditional view of the *man* as the head of the family. Yet, in order to succeed at the market place she had to challenge and change traditional gender roles within her family. (Essed, 1994: 107)

I Esseds analys interagerar ras med kön och klass på ett komplext sätt. Dessutom ges en plats- och kontextbunden förståelse av genus, klass och ras. Även andra forskare som använder sig av ett intersektionalitetsperspektiv uppfattar samverkan mellan olika relationer som situerade och kontextbundna. I och med att begreppen utvecklas med hjälp av aktörernas tolkningar kan begrepp som t.ex. klass och kön få olika innebörder och interagera på olika sätt.

Arbetsklasskvinnorna hos Beverly Skeggs (2000) vill bli respektabla. Denna strävan — som är könad — och som är gemensam för kvinnorna, sker i en kontext där innehållet i respektabilitet

och även vilka som kan bli respektabla bestäms av andra. Klass får här ett annat innehåll än i Esseds artikel. Carol tillhör medelklassen och respektabilitet är inte något hon strävar efter.

Essed och Skeggs uttalar sig mot analyser där erfarenheter anses skapas av strukturer och därmed skiljer sig deras analyser från de som presenterades på 1960- och 1970-talen. Men det finns även vissa likheter.

En jämförelse med tidigare förklaringar

I citatet av Essed ovan finns ett antal aspekter som påminner om de teorier som presenterades vid 1960- och 1970-talet. Hon skriver om interagerande system, något som också socialistfeministerna gjorde. Skillnaden är att de sistnämnda endast teoretiserade interagerandet av två system — kapitalism och patriarkat eller kön/genusystem.

Även den nästan omärkbara övergången från endast system till förtryckssystem och ”matrix of domination” går att återfinna bland socialistfeministerna. Bland sistnämnda fanns ett tydligt antagande om att vetenskap och politik var knutna till varandra. Vetenskapliga förklaringar var tänkta att bidra till större medvetenhet och en förändrad politisk praktik (oftast inom sociala rörelser). Men den första skillnaden är att intersektionalitetsforskare verkar inom andra kontexter. Teoretiska traditioner inramar forskningsfrågor mer än politiska mål.

Systemteoretiker hade svårt att (be)visa hur olika system verkade och interagerade och oftast blev analysen den att patriarkat som

socialt system underordnades kapitalismen som socialt system. (Se Esseveld, 1986). Just samverkan sätts i centrum i ett "att göra kön"- och ett intersektionalitetsperspektiv. Däremot stannar de sociala relationerna som antas finnas bakom sociala erfarenheter och praktiker ibland i bakgrunden. De inramar i dessa tolkningar erfarenheterna och utvecklas inte vidare teoretiskt. Detta uppfattar jag som problematiskt.

I tvåsystemteorier blev kvinnor och män bärare av ojämlika strukturer och låsta i könade positioner. Den maktteori som finns här är diskutabel: En viss kategori (män) tillskrevs makt och den andra kategorin (kvinnor) förblev utan makt. Här saknades aktörer som gör klass och kön och som därmed också kan agera mot den position de tilldelats. Det saknas därmed ett antagande om handlingsalternativ, även för dem som har begränsat handlingsutrymme. Positioner och beteendemönster är låsta, ojämlika maktrelationer finns men hur de bibehålls av aktörerna i konkreta situationer framgår inte.

Det är just skapandet och återskapandet av ojämlika maktförhållanden i konkreta sociala situationer som finns i centrum för de två perspektiven jag presenterade. Därmed blir problemet ett annat. Det vardagliga problematiseras och sociala relationer som kön, klass och etnicitet tas med, men som jag redan antydde tidigare blir dessa relationer ibland underretiserade.

I tvåsystemteoretiska ansatser förblev kvinnor och kvinnligheten homogena kategorier. Med undantag för eventuella klasskillnader saknades skillnader mellan kvinnor i dessa analyser och därmed också en analys där ojämlika makt-

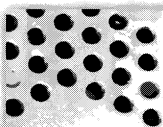
relationer kvinnorna emellan synliggjordes. Såväl ett "att göra kön"-perspektiv som intersektionalitetsperspektivet tar sin utgångspunkt i just olikheter — olika aktörer, olika former av ojämlikhet. Dessa perspektiv tar dessutom fram betydelser av kulturella/sociala/historiska kontexter. Problemet här kan bli en överkontextualisering som gör det svårt att belysa generella aspekter. Här är utmaningen den som redan C. Wright Mills nämnde, nämligen att sätta ihop biografi och historia.

De två perspektiven jag presenterat försöker att överbrygga dikotomier mellan aktör och struktur och mellan kulturella och strukturella förklaringar. Forskning som tar sin utgångspunkt i dessa interaktiva perspektiv — med utrymme för såväl erfarenheter, sociala praktiker, ojämlika maktrelationer som diskurser — möjliggör alternativa sätt att tänka samtidigt som denna forskning återanknyter till traditionella sociologiska frågeställningar. Utmaningen är nu att ta med frågan om samspelet mellan genus och kön som sociologer i stor utsträckning har lämnat åt sidan.

Uppgiften blir att närmare studera genus, inte som dikotomt konstruerat, utan som flexibelt och där det finns utrymme för olikheter både för genus och kön.

★ Referenser

- Chodorow, N. (1974) "Family Structure and Feminine Personality" i Rosaldo, M. & Lanphere, L. (red) *Woman, culture, and society*. Stanford, Calif.: Stanford Univ. Press
- Connell, R W (1999) *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- de los Reyes, P, Molina I, Mulinari D (2003) "Intersektionalitet som teoretisk ram versus mångfaldsperspektivets tomta retorik", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 3.
- Eriksson, M. (2004) *I skuggan av Pappa: Familjerätten och hanteringen av fädrens våld*. Stehag: Gondolin.
- Essed, P. (1994) "Contradictory Positions: Ambivalent Perceptions: A Case Study of a Black Woman Entrepreneur", *Feminism and Psychology*, vol 4(1): 99-118.
- Esseveld, J. (1986) "Mot en kritisk feminism. Ett sätt att förändra det olyckliga äktenskapet mellan marxism och feminism" i H Ganetz m fl (red) *Feminism och marxism. En förälskelse med förhinder*. Stockholm: Arbetarkultur.
- Hägerström, J. (2004) *Vi och dom och alla dom andra på Komvux: Etnicitet, genus och klass i samspel*. Lund: Sociologiska institutionen.
- Lykke, N (2003) "Intersektionalitet – ett användbar begrepp i genusforskningen", *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, nr 1.
- Skeggs, B. (2000) *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Smith, D (1987) *The Everyday World as Problematic – A Feminist Sociology*. Northeastern University Studies in Feminism.
- West, C. & Zimmerman, D. (1987) "Doing Gender" *Gender and Society*. 1 (2): 125-151.

LITTERATUR
SOM INKOMMIT TILL REDAKTIONEN

- Bygren, Magnus & Gähler, Michael & Nermo, Magnus (red) (2004) *Familj och Arbete*. Stockholm: SNS.
- Marklund, Andreas (2004) *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning*. Umeå: Boréa.
- Mulinari, Diana & Neergard, Anders (2004) *Den nya svenska arbetarklassen*. Umeå: Boréa.
- Thorup, Mikkel (2004) *At taenke globalt. Globalisering, sociologi, politik*. Köpenhamn: Hans Reitzel.
- Castrén, Anna-Maija & Lonkila, Markku & Peltonen, Matti (red.) (2004) *Between Sociology and History*. Helsingfors: SKS.
- Boström, Magnus m fl (red) (2004) *Den organiserade frivilligheten*. Malmö: Liber.
- Ottosen, Rune & Nohrstedt, Stig A (2004) *U.S. and the Others. Global media Images on "The War on Terror"*. Göteborg: Nordicom.
- Larsen, Elm & Møller, Iver H. (red) (2004) *Socialpolitik*. Köpenhamn: Hans Reitzel.
- Fuller, Steve (2004) *Kuhn versus Popper*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Martinussen, Willy (2004) *Kultursosiologi*. Oslo: Samlaget.
- Vandenhaute, Daan (2004) *Om inträdet i världen. Lyrikdebutanterna i 1970-talets svenska litterära fält*. Hedemora: Gidlunds.
- Mik-Meyer, Nanna (2004) *Dömt till personlig udvikling*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

